

LLINATGES VALENCIANS EN EL VILLAR DEL ARZOBISPO

César SALVO

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Dades històriques

El Villar porta el sobrenom “*del Arzobispo*” perquè va ser patrimoni de la Mitra Valentina, des que li'l donà el Rei Carles IV d'Espanya el 7 de maig de 1795, al temps que li atorgava el títol de “villa real”. En l'actualitat compta amb una població de 3444 habitants i està situat cap al nord-oest, a 50 km. de la ciutat de València, a 521 mts. d'altitud. A més del tradicional conreu de les terres de secà (encara que amb una tendència progressiva cap al regadiu) i la ramaderia, viu de la mineria (sílice i argila, que nodreixen les fàbriques de ceràmica d'Alcora, Onda i Vila-Reial) i del transport d'aquesta matèria prima, i també dels serveis, per tal com és un municipi que actua com a capçalera comarcal de la part baixa de La Serranía.

Poblada anteriorment als romans i després pels àrabs (amb el nom de *Benaduf*), Jaume I va donar la població en senyoriu a Fernando Díaz el desembre de 1236. Les primeres notícies de la vila apareixen en una escriptura de l'1 d'octubre de 1271, baix el senyoriu d'Hurtado de Liori. Posteriorment va passar a mans del baró d'Andilla, Eximén Pérez d'Arenós, qui la va cedir al bisbe de València, Fr. Ramon Despont, el 16 d'abril de 1300, dins del terme de la Baronia de Chulilla (que pertanyia a la Mitra Valentina). El 5 de març de 1324¹,

¹ V. LLATAS BURGOS (“Onomàstica y demografía de Villar del Arzobispo e influencia que el valenciano ha ejercido sobre el habla villarensé”, *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, Universidad de Valencia, vol. IV, 1974), va donar la data de l'any 1323. La data vertadera seria d'un any després, per tal com al sistema de còmput de l'època, el començament de l'any era el 25 de març (dia de l'Encarnació), fet que ens fa considerar la data vertadera (segons el còmput actual) de la carta-pobla, al estar firmada en “*nonas marcii anno Domini millesimo CCC. vigesimo tertio*”, com el dia 5 de març de 1324. Tot i coincidint amb la data que Enric GUINOT assenyalava en *Les cartes de poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, València, 1991, pàg. 489-491 respecte de l'anotació d'aquest autor a l'esmentada obra, que la carta-pobla resta inèdita, hem de dir que el cronista de la villa, D. Vicente Llatas Burgos, la publicà al *Programa de Fiestas de El Villar* del año 1952, a doble columna, una en llatí i l'altra en castellà (Archivo de D. Vicente Llatas, Ayuntamiento de El Villar del Arzobispo, tomo 8).

el bisbe D. Raimundo Gastón atorgà la cartapobla del lloc dit "Villar de Benaduf" a favor de quinze cristians vells, després d'haver disposat l'expulsió dels musulmans que l'habitaven. No està gens clar quan va ocórrer la segregació. Segons el cronista hi han dues dades: "En 1502 es nombrado D. Bartolomé Orza, cura párroco de Villar de Benaduf. Es opinión generalizada que la parroquia se separó de Chulilla por este año aproximadamente"² i que el 1575 es desmembrà de la parròquia de Chulilla i guanyà l'autonomia jurisdiccional³.

1.2. Els primers pobladors cristians

La carta-pobla està concedida als cristians vells: *Michaeli Salvador, Petro Marti, Michaeli Salvador (minori dierum), Iacabo Adam, Iacobo Iulia, Petro Selva, Iuliane Garcia, Petro Selva (minori dierum), Petro Dominice, Marcio d'Ollalia, Aparicio Pascual, Nicholao Gasco, Bernardo Ysoga, Michaeli Perez i Pasquasio de Tormo*. El cronista de la vila, que ho va ser fins a la seua mort en 1980, dóna⁴ com a llinatges valencians, d'aquests tretze, tan sols cinc i traduïts així: *Adam, Gascó, Isoga, Julià i Martí*. Coincidim amb Llatas Burgos, respecte dels cinc que dóna com a valencians; però, seguint la relació llatina se'ns mostra molt a les clares, almenys u com a valencià: estem referint-nos a *Pasqual*⁵. A continuació tindriem els *Salvador* i *Selva*, tots dos perfectament adjuntables a una procedència catalana i per tal valenciana. I per últim, considerar que el llatí *Dominice* podria ser *Domènec* i no *Domingo*, encara que fins al segle XVI fora aquesta la forma usual. De la resta de llinatges, els *García, Olalla* i *Pérez*, són inequívocament castellans i *Tormo*, aragonés. La qual cosa deixaria la proporció en 11 a 4, de llinatges valencians front als castellans. Una proporció del 73%, però, que no es va mantindre, puix que al primer morabatí⁶ documentat —el de 1535— ja havia baixat al 46 % respecte de la resta dels llinatges relacionats, per tal com la presència de immigrants castellans esdevé molt nombrosa al segle XVI.

² LLATAS BURGOS, Vicente, *Historia de un pueblo "xurro"*. Villar del Arzobispo, por Vicente de Agost. Texto d'una emissió radiofònica de Radio Alerta, 8-10-51 (archivo de D. Vicente Llatas, Ayuntamiento de El Villar del Arzobispo, tomo 8).

³ LLATAS BURGOS, Vicente, "Onomástica y demografía de Villar del Arzobispo...", *Primer Congreso de Historia del P.V.*, Universidad de Valencia, 1974, vol. IV, pàg. 5.

⁴ op. cit., pàg. 3

⁵ Llatas Burgos el tradueix castellanitzat (*Pascual*). Nosaltres el tenim documentat al segle XVIII, però no l'hem trobat abans. No obstant això, la grafia /q/ si l'hem trobada profussament des del segle XVI.

⁶ Arxiu del Regne de València, sig. Mestre Racional L. 10.888.

1.3. Recerca de V. Llatas Burgos

A la publicació d'onomàstica abans esmentada, el cronista diu que d'altres documents del mateix segle XIV posteriors a la carta-pobla, extrau els cognoms següents: *Coratjà*, *Gavarda*, *Lop* i *Sanchis*⁷; en el segle XV, diu que s'assentà *Miquel*⁸, i que, d'un pergami del 23 de juny de 1567, anota els cognoms: *Calduch*, *Guillem*, *Novella*, *Porter* i *Torem*⁹; a principis del segle XVII s'estableixen els llinatges *Balaguer*, *Bernat*, *Bon*, *Bonafont*, *Bondia*, *Carrós*, *Crespi*, *Ferrando*, *Ferrer* i *Miralles*¹⁰; i, per últim, del cens de 1646 ens aporta els *Ricart*, *Truquet* i *Xulvi*¹¹. Els cognoms dels segles posteriors els ressenya adjunts a dues llistes (existents i desapareguts en 1974, l'any que publicà el treball).

El cronista va traure la seua informació de "*diferentes documentos y de los libros de bautismo de esta parroquia*". D'aquests últims ens diu que: *El primer tomo del Quinque Libri desapareció hace muchos años, quizá siglos, conservándose todos los demás, a excepción del que corresponde a los años de la 2ª guerra carlista*". A este respecte hem de dir que en la nostra investigació ens hem trobat amb la desagradable sorpresa que des de 1974 fins ara han desaparegut prou més. Si, segons ell, ja es trobava desaparegut el de 1575 (quan la parròquia de El Villar es desmembrà de la de Chulilla) i desconeixem quin període abraçava (encara que ell parla d'un "segundo tomo" de 1603, com el més antic), tenim fins l'any 1652 (aquest és el més antic dels que es conserven) un total de 77 anys dels quals no disposem d'informació si no és als morabatins.

Segons l'actual capellà de la Parròquia de la "*Virgen de la Paz*", D. Vicente Belenguer Benlloch, a l'Arxiu Parroquial consten tots els llibres que hi havia en l'església en 1977, quan es va fer càrrec d'ella, tres anys després que el cronista finalitzà (o publicà) el seu treball. Puix bé, al citat Arxiu n'hem trobat a faltar llibres¹² que Llatas Burgos —suposadament— si va poder investigar, encara que no va aprofitar la informació onomàstica que contenen en la seua

⁷ *Coratjà*, datat per V.Ll.B. en 1353, va desaparèixer com a cognom després del segle XVIII, per tal com l'hem datat als Q.Q. L.L. des de l'any 1660 (amb diferents grafies: *Corachán*, *Corechán* i *Corexan*); però, el llinatge va perdurar fins els nostres dies en la toponímia de El Villar, i amb el nom de COLACHÁN es coneix una partida al nord, molt a prop del poble i un carrer del barri limítrof. *Gavarda*, datat en 1381, és un dels cognoms més assentats i prolífics en aquestes terres fins aleshores, tot i que ha esdivingut —amb molta diferència amb les altres— com a primera estirp bàsica dels llinatges valencians de El Villar. *Lop*, datat en 1381, no l'hem trobat en aquesta forma antiga, sense palatalitzar, però sí palatalitzada (*Llop*, al Q. L. de 1787). *Sanchis* l'hem trobat als Q.Q.L.L. des del 1655.

⁸ *Miquel*, datat el 1857, apareix al morabatí de 1572 i als Q.Q.L.L. el tenim des de 1652.

⁹ *Calduch* el data en 1918; en la nostra investigació l'hem trobat als Q.Q.L.L. des de l'any 1783. *Novella*, és ressenyat en 1921, per tal com V. Llatas Burgos ens fa observar que alguns cognoms s'extingiren i segles després arrelaren de nou; no és aquest el cas, per quant l'hem trobat datat des del primer morabatí (1535) fins als nostres dies, i mai millor dit, donat que l'últim *Novella* que hi havia al poble ha mort sense descendència quan estem escrivint aquest treball, en juny de 1995. *Els Guillem* i *Torem* nos els hem trobat en cap document posterior, però *Porter* el tenim datat al morabatí de 1535 i és una de les primeres estirps bàsiques.

¹⁰ *Bon*, datat en 1958, l'hem trobat des del 1815 als Q.Q.L.L.

¹¹ Desconeixem per quina raó V.Ll.B. va decidir ressenyar a soles aquest tres, però, al morabatí de 1646, junt a ells tenim: *Alcocer*, *Burriel*, *Cervera* (que ja hi apareix en el de 1535), *Chiva*, *Garro*, *Garros*, *Marroquin*, *Vayo*, *Visiedo*, *Villarte* i *Ximeno*.

¹² Fins al segle XIX tindríem aquests períodes sense informació: fins 1652; 1689-1757 (68 anys); 1765-1782 (17 anys) i 1792-1801 (9 anys).

relació, com veurem més endavant. D'altra banda, l'altre llibre desaparegut, que seria el corresponent als anys 1869-1876¹³, ha quedat suplit a la nostra investigació per la troballa feta d'un llibre, "ÍNDICE DE BAUTISMOS de 1801-1909" que ens indica per relació alfabètica els batejats: dos cognoms i nom, nom dels pares i el número de tom i de foli; amb la qual cosa queda recomposada l'època.

Respecte del cens de 1646, ja hem dit abans que deu referir-se al morabatí d'eixe any i, com ja hem apuntat, el cronista no fa referència de tots els cognoms valencians allí reflexats; tot i que als tres morabatins anteriors hi han cognoms que tampoc relaciona al seu treball. Llatas Burgos comença la seua relació amb el Q.L. de 1603 i la finalitza amb el Cens Municipal de 1974, tot i assenyalant que dels 447 llinatges¹⁴ que des d'aquell any s'havien assentat al poble, 106 eren valencians (veure QUADRE 1). Aquestes dades entren en contradicció amb la suma dels cognoms que relaciona al seu treball d'onomàstica¹⁵.

LLINATGES	PROVINENÇA	LLINATGES	PROVINENÇA
34	Llíria	2	Alacant
7	prov. d'Alacant		Alaquàs
	prov. de Castelló		Castelló
6	Benaguassil		Godella
	Montcada		Mislata
	València		Moixent
4	Casinos		Montesa
3	Benimàmet		Paterna
	Burjassot		Pobla de Vallbona
	illa de Mallorca		Puçol
	Torrent		Principat de Catalunya
			Xàtiva

QUADRE 1. Provincences

¹³ De guerres carlistes van haver tres, però ha de tindre's en compte que la segona només va tindre com a marc geogràfic Catalunya, i quan Llatas Burgos parla de la segona, és en realitat la tercera, com assenyalava en la seua obra: *Ejemplar de las guerras carlistas en El Villar del Arzobispo*, Ayuntamiento de El Villar del Arzobispo, 1993.

¹⁴ Cal dir que V. L. L. B. tan sols té en compte els llinatges per via paterna, com veurem més endavant.

¹⁵ En la seua relació el total de llinatges valencians és de 131. Això vol dir que dels vint i cinc restants no hi va poder ressenyar la seua procedència.

Afegir, només, que el cronista ens diu que alguns dels cognoms relacionats per ell "antes de la fecha que llevan acotada existieron aquí, extinguiéndose más tarde. Luego volvieron a arraigar otra vez"¹⁶. Aquest criteri resta, no obstant, un tant incongruent per quant hi han exemples a l'abast per ha demostrar-ho: Martí el data en 1887 (nosaltres l'hem trobat des de 1819), quan és un llinatge dels primers pobladors; si ha obviat aquesta dada pel fet que el dit llinatge no hagués tingut continuïtat en el temps, el mateix podríem dir de molts altres, entre ells i com a exemple, els llinatges valencians dels primers pobladors que hem referenciat; tot i exceptuant Gascó que l'hem trobat des de 1818 provinent de Líria.

LLINATGES VALENCIANS EN EL VILLAR

2.1. Els morabatins (1535-1646)

Els cinc morabatins consultats a l'Arxiu del Regne de València¹⁷ ens han donat la informació perduda dels Q. Q. L. L. esmentats abans. Encara que prou parcel·lada, puix que només reflecteix el moment precís de fer el censament.

— El de l'any 1535 especifica que es tracta del poble anomenat "Lloc del Villar de Beniduf"¹⁸; d'un total de 73 veïns relacionats, 34 porten cognoms valencians, dels quals 10 són Gavarda i 4 Cervera. Ressaltar com a particularitats lingüístiques, la convivència de patronímics en valencià i en castellà: Miquel / Miguel, Jaume / Jayme; així com la pervivència del nom en valencià junt al cognom castellà¹⁹: Bertomeu Palasio, Mateu Montero o Miquel Estevan; encara que també ocorreix a l'inrevés, el nom en castellà amb cognom valencià: Fernando Porter, Miguel Gavarda, Alonso Moliner, Antón Terrent.

— El de l'any 1572 anomena al poble "Lo Villar" i especifica el número dels pobladors: 115 d'estament reial, 2 eclesiàstics, 1 militar i 16 pobres, que fan un total de 134 persones relacionades; d'ells, 34 porten cognom valencià i 12 són Gavarda. Segueix donant-se la coexistència d'ambdues llengües.

— El de l'any 1596 s'anomena "Memorial del Villar" i relaciona un total de 134 persones, de les quals 45 porten cognom valencià i 16 són Gavarda. Segueix la coexistència d'ambdues llengües.

— Al de l'any 1602, ja prou castellanitzat, es diu "lugar del Villar de Benaduf" i ens relaciona 125 persones, de les quals 44 porten cognom valencià i 14 són Gavarda. Continua la coexistència d'ambdues llengües, encara que els noms comencen a proliferar en castellà: Pedro Gavarda, Jaime Miquel, Domingo Ferrer, Antón Alcocer o Mateo Vilar.

¹⁶ op. cit. (veure nota 2).

¹⁷ Les signatures corresponents són: 1535 (Mestre Racional 10.888), 1572 (M.R. 11795), 1596 (M.R. 11811), 1602 (M.R. L-10.898) i 1646 (Generalitat L-4.826, foli 381).

¹⁸ La transcripció de l'escrivà ha variat el vertader nom àrab: *Benaduf* (convertint el fill en filla).

¹⁹ Això ens acosta encara més al fet de transmissió de la parla del qual parlarem després, puix que això denota que el llinatge no marcava la llengua, molt al contrari és l'espai geogràfic qui la marca.

— El de l'any 1646 relaciona un total de 117 pobladors, dels quals 55 són de llinatge valencià i d'ells 14 porten el cognom Gavarda²⁰. A excepció dels noms propis Joan i Jusepe, tots els demés són en castellà.

En aquests cinc morabatins hem trobat un total de 45 llinatges valencians, dels quals només 16 van estar relacionats per Llatas Burgos, i d'ells, alguns en una època molt posterior: Porter (Llatas, 1567) apareix al primer; Ferrer (Llatas, 1606) apareix als quatre primers; Truquet (Llatas, 1646) l'hem trobat al segon, tercer i quart; Bonet (Llatas, 1759) i Civera (Llatas, 1863) els hem trobat al primer i al segon, respectivament; Esteve (Llatas, 1810); Miquel (Llatas, 1857) és al segon, tercer, quart i quint; Novella (Llatas, 1921) l'hem trobat als cinc; i Sanz (Llatas, 1921) és al tercer. Aquestes dades patentitzen el fet que el cronista no va consultar els quatre primers i el quint no el va aprofitar en la seua totalitat, i com que al seu treball no especifica en quins "*diferentes documentos*" va recollir la seua informació, només ens resta per veure els llibres parroquials.

Dir, tan sols, que les dones apareixen reflexades als morabatins sense nom ni cognom, sols com a vídues, i en doble versió: una, acompanyant el nom i cognom de l'home que va ser el seu espós "*La viuda de jaume gavarda*", i l'altra, acompanyada sols pel llinatge d'aquest "*La viuda servera*". En la Història, el fet que les dones no hagen tingut importància com a persones, amb identitat pròpia, ens ha abocat a no entendre-la del tot.

2.2. Els Q.Q.L.L. de la Parròquia (1652-1901)

Als llibres parroquials sí apareixen les dones, en segon lloc, però amb la mateixa categoria lingüística. I, sembla clar, que el nostre cronista, tot i seguint una normativa per la qual al batejat només li posaven el cognom del pare, va oblidar les dones²¹, quan aquestes són —sobretot com a mares, però també com a àvies, ties i padrines, les que criaven els nens— un punt clau en la transmissió de la llengua i un fet prou rellevant per a entendre la forta presència del valencià en la parla villarenca²². Com a exemple pot servir-nos el primer bateig de l'any 1653 on la mare del batejat es diu Hysabel Guillem, i la padrina Ursola Valls "*muger del Dr. Vicente Boix todos abits. de dicho lugar del Villar*" (veure FOTO1). Quan hauriem d'entendre que encara que dones, són filles d'un home i per tant porten el seu cognom, que esdevé —aleshores— llinatge.

²⁰ Com ja hem dit, Gavarda esdevé la primera estirp bàsica i més prolífica.

²¹ En la nota nº 2 del seu treball diu que "*Casi la totalidad de los que seguidamente transcribimos son paternos, si bien figuran algunos, muy pocos, maternos, tales como Llopis, Portolés, Rosalén, Truquet i Vialcanet que, por estar próximos a extinguirse y porque en tiempos pretéritos abundaron mucho, he creído conveniente incluir aquí*". El més veritablement pretèrit de tots cinc Vialcanet (Llatas, 1812; nosaltres 1807), Rosalén (Llatas, 1819), Llopis (Llatas, 1858; nosaltres 1785) i Portolés (Llatas 1883; nosaltres 1807).

²² Hi ha al respecte, en preparació, un treball més ampli: "Estudi metodològic dels valencianismes en la parla villarenca", del qual forma part aquesta comunicació. És Truquet (Llatas, 1646; nosaltres, 1572), puix que els altres són relativament moderns.

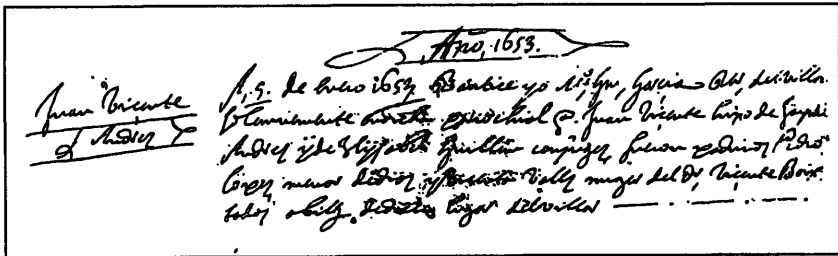

Foto 1: *Quinque Libri* (A): any 1653, fulla n° 3.

Amb el buidatge dels Q.Q.L.L. hem arreplegat tant els cognoms dels homes com el de les dones; així mateix hem ressenyat els dels pares i mares dels nens i les nenes batejats i els padrins, i de vegades, l'avi matern o el pare o l'espòs de la padrina, tal qual és la disposició al Q.L. (A) que contempla des del 1652 al 1688; a més dels avis paterns i materns del batejat, a la resta dels Q.Q.L.L.²³. Sempre i quan porten l'epígraf "*todos ellos vecinos (o habitadores) de este lugar*"²⁴. Dir també que la inclusió del cognom matern darrere del patern junt als noms dels batejats ens apareix, per primera vegada i d'una manera formalitzada²⁵ al Q.L. (F) del 1817, el primer dia que comença la crònica dels fets parroquials. Els Q.Q.L.L. consultats han estat escrits pels capellans (tot i tenit en compte que la parròquia tenia un "*cura*" i un "*coadjutor o vicario*", que es poden veure al següent quadre²⁶.

Q.L.	ANYS	CAPELLANS
A	1652-1664	Mn. Geronimo GARCIA
	1665-1671	Dn. Pedro VERGARA
	1672-1675	Mn. Juan Bta. LACOAGA
	1676-1677	Dn. Carlos MOL(i)NER
	1678-1684	Dn. Eugenio PONTONS
	1685-1688	Dn. Cristoval Buenaventura MONTLLOR
B	1758-1764	Dn. Juan A. BALLESTER
C	1783-1791	" "
D	1801-1816	Pbro. Josef Ramon ARA i Fr. Juan LAZARO
F	1817-1824	Gaspar PERCHA i Fr. Juan LAZARO
G	1833-1852	José Luis Montagud

²³ La major part dels cognoms registrats pertanyen a la secció "BAUTIZADOS" però, també n'hem arreplegat de les altres seccions: "MATRIMONIOS", "CONFIRMACIONES" i "DIFUNTOS", a les quals –de tan en tant– apareix, junt les persones, la seua procedència, inclús de la segona generació per darrere.

²⁴ La fórmula varia segons l'època: "vecinos de este lugar", "feligreses de esta parroquia", "nacidos en el Villar", i d'altres més que farfen clara referència a la ciutadania villarenca.

²⁵ Del 1653 n'hem trobat un Martín López de Pedro de Martín, i d'altres pareguts en anys posteriors, però són aportacions molt esporàdiques, tot i que sols farfen referència als llinatges de pares i avis.

²⁶ N'hi han d'altres sacerdots que escriuen i firmen el document del bateig o la boda; malgrat que molt sovint, suposen casos aïllats.

Q.L.	ANYS	CAPELLANS
H	1852-1856	Onofre Domingo (Pbro.) i Bernardino Llopis (Vic.)
I	1857-1862	Faustino BONDIA i Francisco COLLADO (Vic.)
J	1871-1877	Bonifacio Vte. Adrián i Antonio Montón (Vic.)
K	1875-1907	Vicente Ferrando i Antonio Montón (Vic.)

QUADRE 2: Els Q.Q.L.L. de l'Església Parroquial de El Villar.

2.2.1. Particularitats lingüístiques

La primera nota idiomàtica referida a la llengua valenciana la trobem a l'encapçalament del primer dels Q.Q.L.L., que diu: "Quinque Libri de la Iglesia de lo Villar començant en lo any 1652 asta el de 1688", i que dona raó de l'hibridisme lingüístic de Mn. Geronimo Garcia; a la resta no hem trobat cap exemple més, a excepció d'un capellà del barri de Russafa de València que el 1680 va oficiar el bateig d'un xiquet i va escriure les formalitats en un valencià²⁷ molt acurat, com es pot apreciar a la FOTO 2.

Hi fou a Crigt, conch de Abril de l'any quel sis cents
 guatmita. Es bñt a s'uit An. Bateig: segons de
 l'una posicions de notha mare y loia i Pere March
 March Vicent, Villarte fill de Juan Villarte y de
 Vicente Villarte Miquel foren padrins. L'avi Villarte
 Villarte y Madala Nouella Bts. Vicini del lloch
 Pedro Melina P. de
 Russafa

FOTO 2. Q.L. (A): any 1680, fulla 73.

Altres particularitats apareixen al mateix Q.L. (A). La primera d'elles són dues expressions, dins la secció "DIFUNTOS", referides als nadons morts en el part o poc després de nàixer, i que són: "albat de coxa", quan el nen naix ja mort, i "albat de braços", quan ha nascut viu i se l'ha pogut batejar abans de morir. És una fórmula, però, que es perd ja al següent Q.L., encara que l'expressió "albat" coexisteix amb la de "párvulo" fins el segle XIX.

²⁷ N'és l'únic cas on els tres noms del batejat són patronímics valencians Pere March Vicent, del llinatge Villarte, establert en El Villar des del 1646. Al morabatí d'eixe any hem trobat dues persones amb el mateix nom: Pedro Villarte, un dels quals ha de ser l'avi del batejat, segons es veu al Q.L.